

Teodora Vigato
Zadar

JASLICE U JEDNOJ PRIVATNOJ KUĆI NA OTOKU SILBI

UDK:398.332.41(210.7Silba)

Rukopis primljen za tisak 2. 10. 2020.

Izvorni znanstveni članak

Original scientific paper

U radu autorica predstavlja jasllice u privatnoj kući na otoku Silbi koje podsjećaju na poljsku *szopku* i ukrajinski *vertep*. Pretpostavlja kako su pomorci jasllice na Silbu donijeli s Crnog mora, kamo su često plovili. Istražuje kako su izgledale jasllice u silbenskim kućama i crkvi prije Drugoga svjetskog rata i kako su izgledale u hrvatskoj tradiciji. Po silbenskim kućama i u crkvi figure u jasllicama panoramski su raspoređene, a u jasllicama koje podsjećaju na poljsku *szopku* i ukrajinski *vertep* raspoređene su na katove. U prizemlju se nalaze figure koje obične susrećemo u jasllicama, a na katu je ostavljeno mjesto za scene iz svakodnevnog života. U drugom dijelu rada autorica prikazuje načine kako su se nepokretne figure pokrenule i postale minijaturno kazalište lutaka i pokušava prodrijeti u značenja jasllica koje se nalaze u kutiji ili kućici.

Ključne riječi: *Silba; jasllice; vertep; szopka*

UVOD

Povod za pisanje ovog rada su jaslice koje se nalaze u privatnoj kući Ivana Lovrina na otoku Silbi i drugačije su od svih onih koje su bile ili jesu u svim kućama i u silbenskoj crkvi. Istraživali smo podrijetlo neobičnih jaslica i stvorili pretpostavke odakle su mogle doći na Silbu. Pod *božićnim jaslicama* u užem smislu Vitomir Belaj (1995:32) podrazumijeva skupinu figurica pomoću kojih, jednom godišnje u doba Božića, dočaravamo prizor Isusova rođenja razmještajući ih u prostore, obično u plastični panoramski oblik. U poljskim i ukrajinskim jaslicama, međutim, panoramski je razmještaj figura zamijenjen razmještajem po katovima, a upravo takve su jaslice koje smo pronašli u privatnoj kući na otoku Silbi. Prema Josipu Šimiću *jaslice (...) se sastoje od različitih vjerskih izričaja i pobožnih ponašanja u različitim kulturnim sredinama. One proistječu iz povijesne situacije te su kao posljedica različitih duhovnih i materijalnih potreba od životne važnosti za neko razdoblje, kraj, narod ili bilo kojeg pojedinačnog čovjeka* (Šimić 1994:51). Jaslice se očituje u izvanliturgijskim i neliturgijskim oblicima kršćanskog bogoslužja (Hoško, 1983:196). Njemački etnolog A. Spamer promatra jaslice u kontekstu srednjovjekovnih božićnih i pastirskih igara i odgovarajuće pučke poezije koja oslikava Kristovo rođenje ne samo u pučkoj pobožnosti nego joj pridružuje smijeh i podsmijeh, sve do groteske. Bahtin to naziva smijehom narodnih kultura. U 19. stoljeću jaslice su postale sastavni dio kućnog božićnog uresa (prema Rihtman-Auguštin 1995:72).

O PODRIJETLU JASLICA

Povijest jaslica utkana je u sam početak kršćanstva.¹ Vrlo rano javljaju se reljefni prikazi Isusova rođenja. Ta se tehnika razmahala u doba kasne gotike na krilnim oltarima. U 13. stoljeću u Njemačkoj se pojavljuju zipke

¹ Borislav Mrkšić (1976:68) povijest jaslica započinje legendom o svetom Franji, koji je za Božić 1223. upriličio ponoćnu službu Božju u jednoj špilji u šumi zvanoj Greccio. Postavio je kip Majke Božje i svetog Josipa i pred njih u slamu položio figuricu djeteta, između živog vola i magarca. Legenda kaže kako je svetac uzeo u ruke lutku koja je prikazivala Isusa i kako se u tom trenutku oko lutke stvorila svijetla aureola.

i posebna igra *zibanje djeteta*. U 15. stoljeću pojavljuju se kipovi djeteta u stojećem položaju sa žezlom i jabukom u ruci. Prodor jaslica pratimo u doba protureformacije, kada su isusovci otkrili kako jaslice mogu biti poučnim pastoralnim sredstvom koje budi vjerničku maštu. Shvatili su kako mogu izrađivati razmjerno male jaslice i postavljati ih u božićno doba, i to ne samo u crkvama nego i u kućama. U 17. stoljeću javljaju se u rimskim domovima, a u Alpama tek u doba baroka. U Hrvatskoj jaslice se javljaju u urbanim i ruralnim sredinama. U građanske domove jaslice stižu sa zapada, a donosili su ih sa sobom obrtnici, trgovci, vojni časnici ili u Silbi pomorci tijekom 18. i 19. stoljeća. U ruralnim sredinama jaslice se prihvaćaju negdje sredinom 19. stoljeća, i to najprije na sjeverozapadu (Belaj 1975:32). Kada govorimo o podrijetlu jaslica na Silbi, teško možemo kazati jesu li one došle u građansku ili ruralnu sredinu jer je u znanosti poznat fenomen kako je na otoku Silbi bila izmiješana urbana i ruralna kultura (Starešina 1971:63).

Henryk Jurkowski, poljski teoretičar lutkarstva, u poglavlju »Retablšopka-vertep paralele« monografije *Teorija lutkarstva II* (2013:151-166) navodi povijest istraživanja najpoznatijih jaslica u Poljskoj, koje se zovu *szopka*, a raspored figura na silbenskim jaslicama u privatnoj kući podsjećá na *szopku*. Zaustavio se na istraživanjima Ryszarda Wiersbowskiog, koji je *szopku* istraživao i izvan Poljske jer je vidio bliske veze s lokalnim tradicijama. Jurkowski je prepoznao zajedništvo slavenskih lutkarskih kazališta u obliku kutije (*szopka, vertep, betlejka*) koju nose koledari i otkrio je kako ima prototip u malom prenosivom oltaru, nekad zvanom *retabl*, koji je prvi put opisan u Španjolskoj. One se razlikuju od svih drugih predstava za Božić koje se igraju na redovnoj kazališnoj sceni u Francuskoj i Belgiji, a sastojale su se od jaslica i narodnih predstava zvanih *Irodijada* (Jurkowski 2013:152). Sličnog je mišljenja i kulturna antropologinja Irina Uvarova, koja u studiji pod imenom *Vertep* tvrdi kako je retabl iz Španjolske i Njemačke dospio u slavenske zemlje. Ona tvrdi kako postoje dva puta: jedan je preko zemalja južne Europe i Njemačke do Poljske, a drugi put je preko Bizanta, kijevske Rusije i zapadne Ukrajine. Ova druga hipoteza je malo upitna jer postoji opće vjerovanje kako je *szopka* utjecala na razvoj *vertepa* i *betlejke*.

Kao što je podcrtao Šimić, jaslice su uvijek vezane za mjesto nastanka, pa osim Isusa, Marije i sv. Josipa obično uključuju i scene iz svakodnevnog

života. Jaslice u privatnoj kući otoka Silbe nećemo promatrati u životnom kontekstu silbenske svakodnevne, jer one vjerojatno nisu nastale na Silbi. Osobna priča onoga koji je donio jaslice na Silbu ne vezuje se uz realne probleme s kojima se ljudi svakodnevno susreću. Očito je da jaslice nisu nastale na Silbi jer se pojavljuju kao izoliran slučaj. U ovakvom obliku nisu se nadograđivale ili uređivale iz godine u godinu. One su prenijele vjerski izričaj, pobožno ponašanje iz drugih kulturnih sredina i proistekle su iz drugih povijesnih situacija, ali u religijskom smislu pripadaju istim duhovnim potrebama i bile su važne za obitelj u koju su donesene.

JASLICE U HRVATSKOJ

U hrvatskom folklornom kazalištu pojavljuju se *vertepi* i *betlehemari*. Nikola Bonifačić Rožin u poglavlju *Narodni običaji i obredi* (1963:155-181) opisuje *betlehemare* kao dvojicu dječaka koji za vrijeme Božića na nosilima nose škrinjicu i posjećuju kuće. Škrinja je s jedne strane otvorena. Izvana i iznutra sva je oblijepljenu papirom, a na njezinu dnu je mahovina. U sredini škrinje je mala štalica s Isusom u jaslama, Marijom i Josipom, volom i oslom. Nad štalicom su anđeli i čudnovata zvijezda, a pred štalicom pastiri s ovcama. Sličice su izrezane i zalijepljene na štapić koji se zabadao u mahovinu. Uokolo škrinje nalaze se uske police s vojnicima koji su ili lijevani od kositra ili samo sličice. Opis ovih jaslica upućuje na panoramski raspored figura. Međutim, Bonifačić Rožin opisuje i drugu vrstu *betlehemara*, koji imaju likove izrezane od drva i pomiču se tako što su navezane na konac koji jedan od *betlehemara* poteže. Zipka s Isusom se ziba, pastiri se klanjaju i vojnici se okreću. U Silbi nisu zabilježeni nikakvi ophodi za vrijeme Božića, ali su zato jaslice s nepomičnim figurama bile sastavni dio kućnog nakita za Božić zajedno s božićnim drvцем. Tvrtko Čubelić u poglavlju *Teatar s lutkama* (1970: 123-130) donosi lutkarsku igru u tri scene pod imenom *Vertepska*. Ivan Lozica u poglavlju »Oko Božića« (1996: 222-248) iznosi opis *betlemaša* iz okolice Petrinje. Prema opisu Betlem je kutija napravljena od jeftine daske i oboda za krov. Unutra su dva brežuljka i lutke ovaca, konja i pastira. U pozadini je štalica u kojoj su jasle, s Marijom, Josipom i Isusom. Figure bi se obično kupile, ali ponekad su ih ljudi sami izrađivali, od vate, i poredali tako da gledaju prema van. Prema štali su išla

tri kralja i pastiri. Na obodu i u pozadini napravili bi nebo od plavog papira, zvjezdice, mjesec, a na koncu bi visio anđeo ili mali golub. U navedenim primjerima jaslice su raspoređene uglavnom panoramski, ali u Hrvatskoj postoje jaslice u kojima su figure raspoređene po katovima.

U Etnografskom muzeju u Zagrebu 2013. bilo je izloženo pedesetak odabranih jaslaca iz Hrvatske (Barlek 2013). Među izloženim jaslacama ističu se jaslice iz Plemenščine kraj Klenovnika, koje izrađuju stariji stanovnici s aspekta pučke pobožnosti i identifikacije sa zajednicom. U radu Mirele Hrovatin (2009) navodi se postupak izrade jaslaca u Plemenščini. Jaslice su izvorni pučki rad, s vrlo zanimljivim arhitektonskim zdanjima slikovitih kuća, tornjića i crkvice. Izdvojila je zasebne dijelove koji se slažu u cjelinu: mali i veliki tornjići, grad, iznad grada balkon, ispred grada crkva ili kapelica i jaslice. U sredini je zgrada s katovima s izrezbarenim prozorima. Grad nazivaju Betlehem, a prilagođen je podneblju. Na izložbi su bile postavljene jaslice Branka Bunića iz Plemenščine kod Klenovnika iz 1934., pod nazivom *Stari Betlehem*. Bile su to kutne jaslice trokutastog oblika od drva oblijepljenog papirom u boji s izrezanim tiskanim likovima. Jaslice je otac poklonio sinu kad se rodio i nalaze se u vlasništvu obitelji Bunić. Jaslice imaju tri kata. U prvom planu je tradicionalna drvena ograda iza koje su smještene kućice u nizu, a u jednoj od tih kućica aranžirane su jaslice. Na prvome katu nalazi se dvorac, a iznad dvorca mnoštvo otvora. Na vrhu se nalaze tri tornja (Barlek 2013:19). Istoj obitelji pripadaju i jaslice Stanka Bunića. One su novijeg datuma 2005. i nose naslov: *Betlehem, tradicionalne kutne jaslice*. Jaslice dimenzija 50 x 85 x 30 cm napravljene su od drva, papira i stakla. Dominira dvorac koji ima dva kata, a u sredini je velika kuća namijenjena svetoj obitelji. Lijevo i desno su zgrade s tornjevima i pticama na vrhu. Na svim zgradama ima jako puno otvora (Barlek 2013:19). Stanko Bunić kaže kako je svojim jaslacama dodavao nove elemente. Dodao je neku vrstu promatračnice, a ispod je drvena lokalna školica. Netko je tu školicu nazvao *kućicom običnih ljudi*, koja je prilagođena lokalnoj stvarnosti. Ispred škole postavio je drvenu štalicu (Hrovatin 2009). Na izložbi jaslaca bile su crkvene božićne jaslice kapucina iz Varaždina, koje potječu s kraja 19. stoljeća: *Crkveni Betlehem tirolskog stila*. Napravljene su od bojanog drvo i gipsa, dimenzije su im 174 x 120 x 45 cm. Jaslice imaju dva prizorišta jedan do drugoga. Na jednom dijelu je sakralna tema koja ima svetu obitelj, s jedne strane pastire, a s druge strane tri kralja. Na drugome dijelu su sred-

njovjekovne obrambene kule. Jaslice imaju i prospekt na kojem se u daljini nazire grad (Barlek 2013:9).

U jaslice koje se izrađuju u Plemenščini figure se raspoređuju vertikalno ili po katovima, dok varaždinske jaslice imaju dva prizorišta, ali su figure postavljene horizontalno ili panoramski. Jaslice u kojima su figure poredane po katovima na neki se način približavaju izgledu onih jaslica koje smo našli u silbenskoj kući.

IZGLED JASLICE U PRIVATNOJ KUĆI

U privatnoj kući na počasnome mjestu dnevnog boravka nalaze se neobične jaslice visine dvadesetak centimetara, izrađene od neke vrste obojane smole. Naime, boja je na nekim mjestima oštećena pa se vidi prozirni materijal ili neka vrste smole od kojeg su napravljene. Sastoje se od dva kata ili od prizemlja i kata. U prizemlju su aranžirane jaslice, a na katu je grad. Mjesto gdje se Isus rodio ima neku vrstu portala ili ulaza u kapelicu. U prvom planu ili na samim vratima nalazi se mali Isus, s jedne strane kleči sveta Marija, s druge strane stoji sveti Josip. U unutrašnjosti se od životinja nazire samo vol pa možemo kazati kako je ipak riječ o štalici gdje se Isus rodio. Izvan štalice/kapelice s lijeve strane je jedan kralj, a s desne dva kralja. Pretpostavljamo da su kraljevi, jer imaju plašteve na sebi. Na vrhu štalice/kapelice nalazi se anđeo koji u rukama ima raširenu vrpču na kojoj u tragovima nešto piše, ali se ne može pročitati. Figurice su visine pet centimetara, a ovce u prvom planu dva centimetra. Prvi kat iste je veličine kao i prizemlje i predstavlja grad. U prvom planu su dvije kule s otvorima za prozor. Dvije kule povezuje neka vrsta zida na kojem se također nalaze dva velika otvora. Na sredini prvog kata postavljena je zvijezda repatica koja je tri kralja dovela Isusu pa tako pretpostavljamo da su one tri figure ipak tri kralja, a ne pastiri. Prvi kat opasan je velikom i malom ogradom. Između velike i male ograde prazan je prostor, kao da je predviđen za lutke s vodilicama. Iza kula i ograda je *prostor za igru* ili prostor gdje su smještene lutke i rekviziti. U pozadini ili na prospektu je kulisa grada s kućom koja ima jedan visoki toranj i tri mala.

Prednja i stražnja kulisa na prvome katu čine jednu cjelinu pa se doima kao da je to kuća s dvorištem. Zamjećuje se minijaturni scenski prostor s

dva prizorišta: jedan veći i jedan manji ili prostor za veće i manje lutke, važnije i manje važne scene. Mnoštvo otvora u prvom planu ili na paravanu upućuje na činjenicu kako može biti riječ o simultanoj pozornici. Jaslice su pokrivene staklenom kupolom koja se može skinuti. Na dnu imaju postolje od kartona.

Jaslice u silbenskoj privatnoj kući podsjećaju na *szopku* i *vertep*. Najpoznatija *szopka* napravljena je prema arhitekturi mjesnih gotičkih crkvi u Krakovu s njihovim veličanstvenim tornjevima. Naime, nisu to makete stvarnih zgrada nego harmonična kombinacija tipičnih krakowskih spomenika. Dominiraju visoki lebdeći zvonici i barokne kupole koje su simetrično raspoređene pa *szopka* obično ima dva ili tri tornja. U prizemlju su krakowski obrambeni zidovi i vrata sv. Floriana. Na prvome katu je Sveta obitelj. Ostali motivi su zvonici sv. Marije i kupola Žigmundove kapele Wavelove katedrale, gradski toranj i detalji impresivne arhitekture Krakowa (Olszewski 2015:15). Prizori unutar *szopke* prikazuju povijesne i suvremene događaje i sadrže figurice koje ilustriraju elemente poljske kulture. Glavni materijal od kojeg su napravljene su drvo i šperploča. U silbenskoj varijanti jaslice se nalaze u prizemlju i tako se na neki način udaljavaju od *szopke*. Ukrajinski *vertep* razlikovao se od poljske *szopke* po obliku i izgledu kazališta. Manje je ukrašen i držao se starog modela jednostavne pozornice podijeljene na tri dijela. Većina ruskih znanstvenika, poput Franka i Peretca govore kako je *vertep* potekao iz poljske *szopke*. Rusi su usvojili taj oblik i proširili ga diljem zemlje. U Bjelorusiji *vertep* je nazvan *betlejka* i bio je više nalik na poljsku *szopku* nego na ukrajinski *vertep* (Jurkowski 2005:260-274). U *vertepu* jaslice se nalaze u prizemlju i po tome se razlikuju od *szopke*, ali ujedno se približavaju onom obliku koji smo pronašli na Silbi.

Na našim malim jaslicama s otoka Silbe na prvom katu nalazi se jasno naznačen žlijeb, koji je trebao služiti kao vodilica. Naime, u jaslicama se koristile male pokretne figure kojima se manipuliralo odozdo, pomoću jedne ili dvije žice i mogli bismo ih nazvati malim lutkama na štapu. Kretale su se po žljebovima u podu pozornice. Ti kanali su bili skriveni travom ili nekom promjenom na pozornici (Jurkowski 2005:261). Mali žlijeb na silbenskim jaslicama vjerojatno nije nikada ispunjavao svoju ulogu, ali možemo pretpostaviti kako je u svijesti onoga tko je to napravio postojala ideja o žlijebu u koji bi se uvlačile žice pomoću kojih se vodila lutka.

Točnu starost silbenkih jaslica nije moguće utvrditi, ali se zna kako su bile u kući Justine Baćilo, udove pokojnog Domenika.² Kazivač Ivan Lovrin nam je kazao kako nije imala bliskog roda; kćer Antica umrla je u vrlo mladoj dobi, a o gospođi Justini do njezine je smrti skrbila Vjekoslava Lovrin, kazivačeva majka. Justina Baćilo umrla je u visokoj starosti 22. veljače 1947. Nemamo puno podataka o njezinom životu, samo znamo da joj je suprug bio pomorac. Kuća je bila puna slika, reljefa i figura. Sjeća se kazivač kako su prostorije starice Justine Baćilo bile bijelo obojene i sve je odisalo čistoćom i redom.³

U knjizi *Pomorstvo Silbe* (1971) Petra Starešine nismo pronašli ime supruge Justine Baćilo, odnosno Domenika Baćila. Pretpostavljamo kako nije bio vlasnik broda, a ni kapetan, nego običan mornar. Naime, poznato je kako su silbenki kapetani rado uzimali Silbenjane za mornare. U poglavlju »Slom, obnova i gašenje brodarstva (od 1806. do oko 1890.)« Starešina opisuje vezu silbenkih mornara s Crnim morem, odnosno s Odesom. Izdvojio je životopise Josipa Garofola Antunova, Šimuna Zamarije Supičića i Dominika Marije Silvestrića,⁴ koji su plovili u Crno moro, te pretpostavlja-

² Justina Baćilo imala je neobičan nadimak, Perjantinova, kako nam je kazala jedna od kazivačica, Gordana Supičić.

³ Kazivačeva majka naslijedila je i jednu sliku: ulje na kartonu s tematikom *Svete obitelji*, dimenzija 85 x 72. Na slici su velike figure Isusa, Marije i Josipa; Isus je prikazan kao dječak od desetak godina koji po visini roditeljima dopire do lakta. Odjeven je u bijelu halju. Sveti Josip ima ljiljan u ruci i gleda prema Isusu, isto kao i sveta Marija. Slika je uramljena u vrlo bogat okvir.

⁴ Josip Garofolo Antunov se poput ostalih mladića sa Silbe otisnuo na more. Bio je vrstan pomorac, koji je govorio nekoliko jezika. Zabilježeno je kako je brodom iz Antwerpena nakrcanim željezničkim tračnicama otplovio 1867. put Carigrada i Odeše. Zbog težine tereta nasukali su se kod otoka Tenrda, nedaleko od ulaza u Dardanele. Mornari su se bojali uplovljavanja u Crno more pa su se neki Silbenjani iskricali u Carigradu. Posada je bila sa Silbe, spominju se Petar Matešić i Dominik Rosić. Na povratku u Trst zatekla ih je oluja nedaleko od Kilije, sjevernog rukavca ušća Dunava, 7. studenog 1867., i svi su poginuli. Kad je stigla vijest o brodolomu, sva je Silba bila zavijena u crno (Starešina 1971:95).

Šimun Zamarija Supičić je za ratnih odnosa Rusije s Perzijom 1828. uspio dobiti zapovjedništvo na prvom ruskom parobrodu, »Petar Veliki«, na Crnome moru, u vlasništvu grofa Voroncova. Grof ga je pohvalio zbog sudjelovanja u sprječavanju kuge koja se bila pojavila u okolini Odeše. Kao uglednog i uzornog katoličkog građanina Odeše papa Pio IX. imenuje ga 1861. generalnim konzulom Papinske Države u Rusiji sa sjedištem u Odesi. Godine 1863. odlikovao ga je katolički jeruzalemski patrijarh Josip Velerga Zlatnim križem Viteškog reda sv. Groba. Već spomenuti papa Pio IX. odlikuje ga 1866., zbog zasluga za Crkvu i Svetu Stolicu, Zlatnim križem Viteškog komendatorskog reda sv. Grgura Velikog. Visoko odliko-

mo kako je na njihovim brodovima bio i Dominik Baćilo, koji je s jednog od svojih putovanja donio ove jasllice.

JASLICE U CRKVI I PRIVATNIM KUĆAMA NA OTOKU SILBI

Prema kazivačima svaka je kuća u Silbi imala jasllice. Kazivač Ivan Lovrin sjeća se kako je »maješta slovenska« ručno oslikavala ilustracije koje je lijepila na karton, a potom karton lijepila na daščice kako bi mogle stajati. Sonja Motušić rođena Lukin sjeća se kako je za vrijeme talijanske vlasti na blagdan sv. Befana, koji se slavi 6. siječnja, dobila na dar jasllice od kartona. Figure visine 20 centimetara imale su pomične ruke i noge. U kompletu je bio Betlehem i trodimenzionalna štalica. U njezinoj obiteljskoj kući su bile gipsane jasllice s Majkom Božjom, svetim Josipom i malim Isusom. Sve se to čuvalo u posebnim malim kutijama. Svaka kuća je imala jasllice, govori Sonja Motušić. U nekim kućama bile su bogatije. Izdvojila je kuću mještanke Dragice Bujačić, koja je imala raskošne jasllice s mnogo gipsanih kipića koji su se mogli kupiti u trgovini. Svake godine kupovale bi se nove figurice te bi se tako jasllice s vremenom kompletirale. Nije svatko imao Betlehem, a to bi bila samo slika ili konture grada u pozadini. Svatko je imao Isusa i pokojeg anđela. Gordana Supičić rođena Lukin kaže kako je njezina majka naručila jasllice preko kataloga u trgovinu Stermecki. Bile su to jasllice od kartona kojima su kasnije dodali jasle.

Jasllice u silbenskoj crkvi prema sjećanju kazivača Ivana Lovrina došle su na Silbu iz Italije, zapakirane u sanduku. Iz kutije bi se izvadile i postavile na taj sanduk, u koji bi se i spremale nakon Božića. Jasllice veličine

vanje bilo je spojeno s posjedovanjem pa je u okolici Odeše Supičić sagradio vilu. Nije zaboravio Silbu te je za župu na Silbi nabavio klupe i sat za crkveni zvonik. Prema Silbenjanima koji su navraćali u Odesu bio je jako susretljiv. Umro je u Odesi 1870. (Starešina 1971:85).

Dominik Marija Silvestrić bio je sin kapetana i brodovlasnika. U svojstvu zapovjednika često je boravio u ruskim crnomorskim lukama. Kao mjesto stalnog boravka izabrao je Rostov, gdje je živio sa svojom najstarijom kćeri. Postao je i ruski državljanin te je 1883. dobio diplomu ruskoga pomorskog kapetana. Na nadvratnik kuće u Silbi dao je uzidati reljef s prikazom medvjeda - detalj s ruskoga carskog grba, a atrij kuće ukrasio je nišama rusko-bizantskog stila, što svjedoči o Silvestrićevim simpatijama prema Rusiji (Starešina 1971:87).

2 x 2,5 m naslanjale su se na zid, a uokolo sanduka su se stavljale grane. Kompletne jaslice predstavljale su cjelinu koja se sastojala od mjesta gdje je bio Isus, špilje koja se nalazila u prvom planu, i dijela grada s tornjićima koji su nazivali Betlehem. Figure veličine 25 centimetara bile su izrađene od drva, a prikazivale su pastire i tri kralja. Kazivač se sjeća deva kojih više nema. Gordana Supičić sjeća se »tovara«. Takve jaslice u jednom komadu postojale su do 1968. godine, kad ih je don Tito Šarin, koji je bio na Silbi od 1968. do 1969., rastavio te su izgubile prvotni oblik. Postavljale su se uvijek na isto mjesto, u sredinu istočne strane crkve ispred jednog udubljenja. Kazivač pretpostavlja da su jaslice kupljene kako bi se mogle postaviti u udubljenje, ali su zabunom stigle jaslice većih dimenzija te nisu mogle biti postavljene na mjesto koje im je bilo namijenjeno. Nakon što su rastavljene mogu se namjestiti u udubljenje. Nekoliko godina jaslice su mijenjale mjesto po crkvi, pa su jednom bile ispod pomoćnog drvenog oltara.

OD JASLICA DO LUTKARSKE PREDSTAVE

Jaslice u silbenskoj kući, bez obzira na male dimenzije, svojim oblikom podsjećaju na lutkarsku pozornicu. Prema navođenju Jurkowskog (2005) poljski kroničar iz 18. stoljeća Jędrzej Kitowicz u djelu *Opis običaja Augusta Trzeciego* tvrdi kako su se figure u *szopki* pomoću raznih poluga pokretale te su pokazivale žive slike iz svakodnevnog života. *Szopke* su se nalazile u svim poljskim crkvama; veličine lakta, stajale su na četiri stupića i imale su slamnate krovčice. Figure pastira bile su u različitim položajima s mnoštvom životinja, a poslije su se dodavala tri kralja. Isusu ususret išli su predstavnici različitih staleža. Za srednjoeuropske je jaslice značajno da ne teže za orijentalnim ugođajem, nego prikazuju ljude iz neposrednog okruženja (Belaj 1975:32). Pokretanje figura znalo je izazvati smijeh. Zbog mnoštva grotesknih prizora biskup Teodor Czartorysky je godine 1739. zabranio smiješne scene koje su se vezivale uz jaslice (Mršić 1975:73). Potom su jaslice koje su prikazivale scene iz svakodnevnog života zabranjene u Njemačkoj, 1776., i Austriji, 1780. Naime, jaslice su se teško mogle uskladiti s vjerskom svrhom i crkvene su ih vlasti zabranjivale. Već smo naglasili kako su jaslice prožete kazališnim i profanim elementima polako prešle u poseban oblik lutkarske predstave. Iz objekta obožavanja pretvorile su se u zabavu, te su

scene iz svakodnevnog života postale važnije od sakralnih. *Szopka* je izašla iz crkve i započela svoju lutkarsku skitnju. Bila je orijentirana ponajprije na obilazak slavenskih krajeva. S vremenom su »šopkari« postali profesionalni lutkari koji su izvodili predstave o Isusovu rođenju u apokrifnom smislu, koji se razlikovao od službenog tumačenja Crkve (Jurkowski 2005:260). Nastalo je najcjelovitije putujuće pučko kazalište lutaka. U *szopki* su koristili lutke na štapu veličine 20 centimetara. Slično se dogodilo s ukrajinskim *vertepom*, koji je istog podrijetla kao poljska *szopka* (Jurkowski 2005:271).⁵ Poljska *szopka* krenula je putem satiričnoga lutkarskog kazališta, a ukrajinski i ruski *vertep* svoju je tradiciju usmjerio u skladu s njegovim religioznim duhom, posebno u Rusiji, gdje je postao popularan među božićnim lutkarima. Jurkowski odgovor traži u povijesti religioznoga kazališta u Rusiji, koje se razvijal pod utjecajem Mohivelevske akademije u Kijevu. U 17. i 18. stoljeću redoviti repertoar kazališta Akademije bila su dva ciklusa: misteriji povezani s rađanjem i s mukom Isusa Krista. Od tih tema jedino je rođenje prešlo u ruke narodnih umjetnika i u formi *vertepa* živi do današnjih dana podjednako u Ukrajini kao i u Rusiji (Jurkowski 2013:165).

Jurkowski navodi predstave s jaslicama u Njemačkoj, Austriji, Francuskoj, Belgiji, Italiji i Češkoj. U Njemačkoj jaslice su izvodili obrtnici služeći se figurama iz mjesne tradicije. Pojedini likovi ili skupina likova jaslica u baroknim su crkvama bili mehanizirani. Ponekad su postojale male plošne figure koje su mogle izvesti linearne pokrete na jednoj razini, kao u *theatrum mundi*. U Beču je 1716. Barbare Müller imala mehaničko kazalište koje je izvodilo predstave u 36 scena biblijske tematike (Jurkowski 2005:261). U Francuskoj je poznata lutkarska igra pod nazivom *crèche* i *théâtre de marionnettes*. Izvodile su se lutkarske predstave o rođenju Djeteta koje su uključivale predstavnike lokalnog puka. Predstave su bile izvođene na srednjovjekovnoj složenoj ili simultanoj pozornici. Likovi/figure bili su razmješteni u odjeljcima koji su predstavljali kuće ili palače. Sve je to bilo smješteno u staklene pretince i izloženo po sobnim zidovima.⁶ U Italiji su se

⁵ Tekstovi poljskih predstava o Isusovu rođenju bili su prvi put objavljeni u 19. st. U isto vrijeme Ukrajinci su objavili svoj tekst za *vertep*, koji je pripadao istoj tradiciji kao i *szopka*. Sama drama o Isusovu rođenju pisana je na poljskom, a interludiji na ukrajinskom (Jurkowski 2005:260-274).

⁶ Bio je to opis iz Verviesia u Belgiji. Predstava se igrala još 1830. (Jurkowski 2005:266).

izvodile predstave na pozornici-kutiji, ali ne postoje ni opisi ni slike o njima. Češka predstava, poznata pod nazivom *jasli*, imala je scenografiju krajolika ispunjenog zanatlijama koji rade svoj posao. U sredini pozornice odvijala se glavna radnja. U svim nabrojenim tipovima jaslica figure su raspoređene panoramski (Jurkowski 2005:266)⁷.

Prema Liviji Kroflin (2020:227) pozornica *szopke* ili *vertepa* drvena je kutija u obliku crkve ili kuće, obično na dva ili tri kata. Najviša razina služi za prikazivanje nebeskih scena, gdje se pojavljuju Bog i anđeli, a donje razine označavaju zemlju. Katkad je na srednjoj razini mjesto za čudesni događaj Isusova rođenja, a na razini ispod nje odigrava se život običnih ljudi. Katkad se na najnižoj razini prikazuju scene iz pakla. Lutke su male štapne figure, na samo jednom tankom štapiću ili žici neanimabilnih udova, koje animatori pokreću kroz utore urezane u donji dio svake razine.

Minijaturni teatri koji su oponašali u malom vrlo složene i glomazne predstave misterija, mirakula i moraliteta bili su sastavni dio narodnih običaja. Ispočetka su oni samo oponašali obredne scene zajedno s mjestom zbiivanja, a poslije su te male jaslice postale posebna vrsta lutkarskog prikazivanja. Umjesto složene i goleme srednjovjekovne scene u kojoj je sudjelovao cijeli grad sa svim svojim mnogobrojnim cehovima, jaslice su s nekoliko odjeljaka mala crkvice koja putuje od grada do grada (Mrkšić 1976: 73). Prostor za igru podsjeća na srednjovjekovnu pozornicu na kojoj vrijedi načelo vidljive simultanosti većeg broja prizorišta. Ovo se vezuje isključivo za srednji vijek i ne pojavljuje se ni prije ni kasnije, ali se kao rudiment prošlosti zadržao u jaslicama (Batušić 1985:416). Predstave o Isusovu rođenju prošle su kroz dvije faze. Scena je najprije bila dio božićnog ugođaja i kao takva ostala je u rukama povremenih izvođača seljaka ili obrtnika; zatim su neki od onih koji su sudjelovali u tim izvedbama otkrili privlačnu moć lutkarstva kao zanimanja i počeli se baviti lutkarstvom (Jurkowski 2005: 274).

⁷ Poglavlje o jaslicama nalazimo u svim knjigama koje govore o presjeku lutkarskih tipova tehnika i pozornica. U knjizi *Duša u stvari* Livije Kroflin, u poglavlju »O neobičnim lutkama, neobičnim i običnim nazivima« nalazi se opis *szopke* i *vertepa*, kojima autorica dodaje još i *betlejku*, kao bjeloruski ekvivalent *szopke*, odnosno *vertepa* (Kroflin 2020: 228). Knjigu koja sadrži povijest poljskog lutkarstva autori Jan Sztudynger, Henryk Jurkowski i Henryk Ryl znakovito su nazvali *Od szopke do teatru lalek* (1961).

SIMBOLIKA *VERTEPA*

Prema navodima Jurkowskog Irina Uvarova pronalazi simboliku u kutiji, škrinji *szopke/vertape/betlejke*, koje su postale moderni modeli drevnih arhetipova. Primijenjena metoda izvedena iz kulturne antropologije omogućuje dopiranje do najudaljenijih oblasti naše kulture. Kazalište na dva kata Uvarova uspoređuje s drvom života, drvom spoznaje dobra i zla, kao *axis mundi* koji je poznat u svim primitivnim kulturama. Kutija/drvo znanja predstavlja komunikaciju između neba, zemlje i podzemnih svjetova. Prema drugom mišljenju Bog, Dijete, nalazi se na prvom katu, ali stanovnici zemlje iz prizemlja imaju pristup njemu, mogu se podići do njega. Na zemlji u prizemlju su tek zemaljske stvari, a tu je i mjesto da se zaviri niže u pakao. Nadalje, Uvarova tvrdi kako ova vizija sadrži i druge istine o svijetu: cikličku prirodu postojanja, osjećaj kraja svijeta, potrebu novog *axis mundi* kako bi se oko njega izgradio novi svijet. U bliskoistočnoj kolijevci naše civilizacije čovječanstvo ugroženo potopom pronašlo je utočište u Noinoj arci i krenulo u novi život. Uvarova tvrdi kako je arka imala katove poput vertepa. Druga analogija još više zbunjuje, jer Uvarova u opisu *vertepa* nalazi uzor u bogu Svetovidu, koji je prvotno boravio u Volinju na obali rijeke Zbruč. K njemu vode današnje značajke *vertepa* koje uključuju: sakramentalnost / katnost / reference na važne kozmičke događaje i mjesto. Kip Svetovida ima tri kata. Na vrhu se nalazi mjesto za bogove – četiri lica našeg Boga, ispod je pojas sa slikama ljudi, a na dnu mjesto za mrtve. Svetovid bdije nad poretkom u svijetu gledajući na sve četiri strane, bdije nad godišnjim dobima, nad živima i mrtvima. To je vizija svijeta koja je jedinstvena i ona ponavlja radnju koja je već obavio na početku povijesti. Na kraju svoje studije Uvarova istražuje utjecaj lutkarskog vertepa na rusku književnost i kazalište (Jurkowski 2013:154).

Olga Frejdenberg, filologinja i antropologinja, tvrdi kako lutkarsko kazalište *vertep* ima oblik kućice – dače. Takva je kućica mjesto prebivališta božanstva. Kućica postoji u povijesti od najstarijih vremena, poganskih, biblijskih, za što autorica pronalazi potvrdu u crkvenoj arheologiji. Naime, Olga Frejdenberg tvrdi kako *vertep* nije scena s dekoracijom štale ili špilje gdje se vrši demonstracija animiranih slika, već je to sama kuća u kojoj prebiva Bog. Čovjek je uvijek stvarao zajednički život s Bogom. To bi bila neka

vrsta univerzalnosti sveljudske potrebe za općenje s bogovima (Jurkowski 2013:151-166).

ZAKLJUČAK

Jaslice u privatnoj kući Ivana Lovrina na otoku Silbi sastavni su dio silbenske i europske kulture slavljenja Božića. Ipak, one su malo drugačije od jaslica u drugim silbenskim kućama i u silbenskoj crkvi. Dok su figure jaslica u silbenskim kućama i crkvi bile panoramski raspoređene, ove u privatnoj kući aranžirane su na katove, pa podsjećaju na poljsku *szopku* i ukrajinski *vertep*. Jaslice u silbenskoj privatnoj kući ostale su izolirane, bez tendencije da se dalje razvijaju. Pretpostavljamo da su silbenški pomorci te jaslice donijeli na Silbu s putovanja u Ukrajinu.

Jaslice na Silbi nisu se transformirale u minijaturno lutkarsko kazalište i figure se nikada ni u kojem kontekstu nisu pomaknule kako bi imale barem malo naznaka lutkovnosti. U jaslice se nisu ugrađivale scene iz svakodnevnog života niti je pozadinu krasio poznati okoliš. Prospekti ili pozadine u jaslicama bili su obrisi Betlehema i kazivači su ih nazivali Betlehem. Također, na Silbi nije postojao običaj *betlemaša* i *vertepska* i nisu poznati nikakvi ophodi djece za vrijeme Božića.

LITERATURA

Barlek, Josip (2013) *Hrvatske Božićne jaslice na izložbama '100 presep'i' u Rimu, 1996.-2012.* Etnografski muzej, Zagreb

Batušić, Nikola (1985) Struktura srednjovjekovne pozornice, u: *Dani Hvarskog kazališta*, 2 (1) 415-425

Belaj, Vitomir (1995) Božićne jaslice, *Kaj: časopis za književnost, umjetnost i kulturu*, 6:30-42

Bonifačić Rožin, Nikola (1963) *Narodne drame, poslovice i zagonetke*, Matica hrvatska i Zora, Zagreb

Čubelić Tvrтко (1970) *Usmena narodna retorika i teatrologija*, Zrinjski, Čakovec

Hoško, Franjo E. (1983) Sadržajne i povijesne odrednice razvoja i istraživanja pučke pobožnosti, *Bogoslovska smotra = Ephemerides theologicae Zagrebienses* 53/2-3: 194-206

Hrovatin, Mirela (2009) Betle(he)mi iz Plemenščine kraj Klenovnika kao pučki izraz pobožnosti, *Etnološka istraživanja*, 14:19-29

Jurkowski, Henryk (2005) *Povijest europskog lutkarstva, I. dio Od začetka do kraja 19. stoljeća*, prevela Ksenija Horvat, MČUK, Zagreb

Jurkowski, Henryk (2013) *Teorija lutkarstva II, Ogledi iz istorije, teorije i estetike lutkarskih teataru*, preveo Zoran Đerić, Otvoreni univerzitet Subotica, Međunarodni festival pozorišta za decu Subotica, Pozorišni muzej Vojvodine Novi Sad, Novi Sad

Kroflin, Livija (2020) *Duša u stvari*, Akademija za umjetnost i kulturu, Sveučilište Josip Juraj Strossmayer, Osijek

Lozica, Ivan (1996) *Folklorno kazalište*, Matica hrvatska, Zagreb

Rihtman-Auguštin, Dunja (1995) *Knjiga o Božiću, Božić i božićni običaji u hrvatskoj narodnoj kulturi*, Golden marketing, Zagreb

Mrkšić, Borislav (1976) *Drveni osmjesi, eseji iz povijesti i teorije lutkarstva*, Centar za vanškolski odgoj Saveza društva Naša djeca, SR Hrvatska, Zagreb

Olszewski, Olszewski (2015) *Szopki krakowskie*, Muzeum historyczne, Krakow

Starešina, Petar (1971) *Pomorstvo Silbe*, Institut jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru, Zadar

Šimić, Josip (2004) Pučka pobožnost prema konstituciji, 'Sacrosanctum concilium', *Obnovljeni život*, 59/3:285-297

Kazivači:

Sonja Motušić, rođena Lukin, 1932.

Gordana Supićić, rođena Lukin, 1934.

Ivan Lovrin, 1938.

NATIVITY SCENE IN A HOUSE ON THE ISLAND OF SILBA

Summary

In the paper, the author presents the nativity scene in a private house on the island of Silba, reminiscent of a Polish *szopka* and a Ukrainian *vertep*. She assumes that the sailors brought the nativity scene to Silba from the Black Sea, where they often sailed. She researches what the nativity scene in the houses and churches of Silba looked like before the Second World War and what they looked like in the Croatian tradition. Figures in the scene are arranged panoramically in the houses and the church of Silba, and in the nativity scene reminiscent of the Polish *szopka* and the Ukrainian *vertep* they are arranged on different levels/floors. On the ground floor there are figures that we usually see in the nativity scene, and on the first floor there is a place for scenes from everyday life. In the second part of the paper, she portrays the ways in which motionless figures started moving and became a miniature puppet theatre and tries to penetrate the meaning of the nativity scene found in a box or a house.

Key words: *Silba; nativity scene; vertep; szopka*

I PRESEPI IN UNA CASA PRIVATA SULL'ISOLA DI SILBA

Sommario

Nel lavoro l'autrice presenta i presepi in una casa privata sull'isola di Silba che ricordano la *szopka* polacca e il *vertep* ucraino. Suppone che i presepi siano giunti a Silba portati dai marittimi che spesso navigavano fino al Mar Nero. Indaga l'aspetto dei presepi nelle case e nelle chiese di Silba prima della seconda guerra mondiale e in genere nella tradizione croata. Nelle case e chiese di Silba le figure dei presepi sono disposte a panorama, mentre in quelli che ricordano la *szopka* polacca e il *vertep* ucraino sono disposte a piani. A pianterreno si trovano le figure che di solito incontriamo nei presepi, mentre al piano superiore lasciano posto a scene di vita quotidiana. Nella seconda parte del lavoro l'autrice illustra come si passò dalle figure immobili a quelle mobili come in un teatro in miniatura e si prova a scoprire il significato dei vari presepi.

Parole chiave: *Silba; di presepi; vertep; szopka*

Podatci o autorici:

Teodora Vigato rođena je u Zadru gdje je završila srednju školu a na Filozofskom fakultetu u Zadru je diplomirala Hrvatski jezik i književnost i Pedagogiju. Magistrirala je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 2001. temom *Kompozicijske i poetske osobitosti hrvatske prosvjetiteljske drame*, a doktorirala 2007. na Sveučilištu u Zadru temom *Stilske i poetske osobitosti hrvatskih vizije govorenja svetog Bernarda*. Na Odjelu za izobrazbu učitelja i odgojitelja Sveučilišta u Zadru predavala je Lutkarstvo i scensku kulturu, te kolegije iz Starije hrvatske književnosti. Objavila je četiri znanstvene knjige i jedan udžbenik i devedeset znanstvenih i stručnih radova u znanstvenoj i stručnoj periodici te u zbornicima sa znanstvenih skupova. Sudjelovala je na mnogim znanstvenim skupovima u hrvatskoj i inozemstvu. Uže područje njezinog znanstvenog istraživanja je lutkarstvo i dramski izrazi u starijoj hrvatskoj književnosti. Adresa za kontakt: vigatoteodora@gmail.com